

SHARQ ALLOMALARI PEDAGOGIK QARASHLARIDA TARBIYA VA KOMIL INSON G'OYASI

Ermuxamedov Abdullajon Akbarjon o'g'li
Qo'qon universiteti, Ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya:

Sharq allomalari yaratgan boy ilmiy va ma'naviy meros inson kamoloti, tarbiya, ta'lim va ma'rifatning mohiyatini chuqur anglashga qaratilgan. Ularning pedagogik qarashlari o'z davrining ijtimoiy, madaniy va axloqiy ehtiyojlariga javob bergan, bugungi kunda esa zamonaviy ta'lim tizimining ma'naviy-axloqiy asoslarini boyitishda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu maqolada Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, va Abdulla Avloniy kabi buyuk mutafakkirlarning pedagogik qarashlari tahlil qilinadi. Ularning "komil inson" konsepsiyasi, tarbiya jarayonining mohiyati, axloqiy poklik va ilmga chanqoqlik g'oyalari o'zaro qiyoslanadi. Tadqiqotda bu g'oyalar zamonaviy pedagogika nazariyalari bilan solishtirilib, bugungi ta'lim jarayonida qanday ahamiyat kasb etishi yoritiladi. Natijada, Sharq allomalari tomonidan ilgari surilgan insonparvarlik, ma'rifatparvarlik va komillik tamoyillari XXI asr ta'lim tizimi uchun universal qadriyatlar ekanligi isbotlanadi.

Kalit so'zlar: Sharq allomalari, tarbiya, komil inson, ma'rifat, Forobiy, Navoiy, Avloniy, axloq, pedagogik meros.

Sharq pedagogik tafakkuri o'zining ko'p asrlik tarixiga ega bo'lib, insonni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash masalasi uning markazida turadi. Sharq mutafakkirlari uchun "komil inson" g'oyasi nafaqat axloqiy ideal, balki ijtimoiy hayotning harakatlantiruvchi kuchi, jamiyat taraqqiyotining mezoni sifatida qaralgan. Bu g'oya qadimdan boshlab ta'lim va tarbiya tizimining nazariy asosini tashkil etib kelgan. O'rta asrlar davrida shakllangan pedagogik tafakkur asosan falsafiy, axloqiy va diniy asoslar bilan uyg'unlashgan holda rivojlangan bo'lib, u insonni bilimli, odobli, adolatli va ma'naviy yetuk qilib tarbiyalashga qaratilgan.

Abu Nasr Forobiy (870–950) o'z asarlarida insonning kamolotga erishishida aql va axloqning o'zaro uyg'unligini asoslab bergan. U "Fozil shahar ahli" asarida komil insonni "fazilatli jamiyatning a'zosi" deb ta'riflaydi. Forobiy fikricha, inson tabiatan bilim olishga moyil mavjudotdir va u faqat to'g'ri tarbiya, ma'rifat va ijtimoiy muhit orqali komillikka erisha oladi. Uningcha, haqiqiy baxt — bu nafaqat moddiy farovonlik, balki ma'naviy mukammallik bilan bog'liq. Shuning uchun u ta'lim-tarbiyani faqat bilim berish jarayoni emas, balki insonni axloqiy yetuklik sari yo'naltiruvchi tizim sifatida ko'radi. Forobiyning pedagogik qarashlari zamonaviy ta'limda insonparvarlik, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va aqliy tarbiya nazariyalarining falsafiy ildizlarini tashkil etadi.

Abu Rayhon Beruniy (973–1048) esa ilm va tarbiya masalasiga empirik, kuzatuvchi va tahliliy yondashuvni ilgari surgan. U “Hindiston”, “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarlarida inson bilimini tajriba va kuzatish orqali boyitishi lozimligini ta’kidlaydi. Beruniy ta’lim jarayonida o’qituvchi va o’quvchining o’zaro hurmat asosidagi muloqotini eng muhim omil deb bilgan. Uningcha, ilm o’rgatish zo’ravonlik bilan emas, balki tushuntirish, mantiqiy dalillar va amaliy mashg’ulotlar orqali amalga oshirilishi kerak. U pedagogikada ilmiy metodologiyaning asoslarini yaratgan mutafakkir sifatida ham qadrlanadi. Beruniy pedagogik qarashlarida tarbiya nafaqat intellektual rivojlanish, balki axloqiy yetuklikning ham muhim sharti sifatida talqin qilinadi.

Ibn Sino (980–1037) esa pedagogika tarixida tibbiy va psixologik yondashuvni birlashtirgan alloma sifatida tanilgan. U “Donishnoma”, “Tib qonunlari” kabi asarlarida bolaning rivojlanishini fiziologik, psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog’laydi. Ibn Sinoning fikricha, tarbiya insonning tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonidir. U bola ruhiyatini o’rganish, yosh davrlariga mos o’qitish metodlarini qo’llash zarurligini uqtirgan. Shu jihatdan, Ibn Sino pedagogik psixologiya va differensial ta’lim tamoyillarining Sharqdagi ilk asoschilaridan biridir. U “komil inson”ni sog’lom tana, pok ruh va keng tafakkurga ega shaxs sifatida talqin qiladi.

Alisher Navoiy (1441–1501) o’zining badiiy-falsafiy merosida inson kamoloti masalasiga alohida e’tibor qaratgan. “Mahbub ul-qulub”, “Nasoyim ul-muhabbat” va “Xamsa” asarlarida u tarbiya va axloq masalalarini ijtimoiy hayot bilan bog’lab tahlil qiladi. Navoiy nazarida komil inson — bu ilmi, vijdonli, sabrli, mehr-oqibatli va xalq xizmatida bo’lgan shaxsdir. U tarbiyani “ko’ngilni sayqal qiluvchi narsa” deb biladi va insonni go’zallik, adolat, va muruvvat bilan kamol topishga da’vat etadi. Navoiy pedagogik qarashlarida badiiylik va axloqiylik uyg’unlashgan bo’lib, u bugungi kunda estetik tarbiya konsepsiyasining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi.

XX asr boshlarida yashab ijod qilgan Abdulla Avloniy (1878–1934) esa Sharq pedagogik merosini zamonaviylik ruhida qayta talqin qilgan ma’rifatparvar alloma sifatida tanilgan. Uning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari pedagogik tafakkur tarixida tub burilish yasagan. Avloniy ta’limning milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tashkil etilishi lozimligini uqtiradi. U “tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat masalasidir” deya ta’kidlab, tarbiyani jamiyatning asosiy ustuni sifatida ko’rsatadi. Uningcha, komil inson — bu ilmi, axloqli, mehnatsevar, vatanparvar va jamoatchilik burchini anglay olgan shaxsdir. Avloniy pedagogik g’oyalari hozirgi ta’lim siyosatining “shaxsga yo’naltirilgan” yondashuvi bilan bevosita hamohangdir.

Bu allomalarning qarashlarida bir umumiylik mavjud: ular insonni komillikka olib boruvchi asosiy yo’lni ilm, axloq, ma’rifat va mehnat orqali ko’radi. Forobiy nazariyasida bu – aqlning ustuvorligi, Beruniyda – tajriba va ilmiy kuzatuv, Ibn Sinoda – ruhiy va jismoniy uyg’unlik, Navoiyning asarlarida – ma’naviy poklik va estetik did, Avloniyda esa – milliy ong

va ijtimoiy mas'uliyat orqali ifoda topgan. Ularning qarashlarini umumlashtirib aytganda, komil inson tarbiyasi — bu nafaqat bilim berish, balki inson ruhini, vijdonini, qadriyatlarini shakllantirish jarayonidir.

Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida ham Sharq allomalari ilgari surgan tamoyillar o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Masalan, Forobiy ta'kidlagan "aqliy tarbiya" bugungi kunda kognitiv pedagogika nazariyasi bilan uyg'unlashadi. Ibn Sino ilgari surgan individual yondashuv prinsipi hozirgi differensial ta'lim konsepsiyasining falsafiy asosi bo'lib xizmat qilmoqda. Navoiy va Avloniy asarlarida ko'tarilgan axloqiy tarbiya masalalari esa hozirgi ta'lim tizimida "shaxsiy fazilatlar rivoji" komponenti sifatida kiritilgan. Shu sababli, Sharq allomalari pedagogik qarashlarini o'rganish, ularni zamonaviy ta'lim bilan uyg'unlashtirish — ta'lim falsafasini boyituvchi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni mustahkamlovchi muhim ilmiy yo'nalishdir.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Sharq allomalari yaratgan pedagogik meros — bu insoniyat tafakkurining bebaho boyligi, axloqiy kamolot va ilmiy ma'rifat uyg'unligining ifodasidir. Ularning "komil inson" haqidagi g'oyalari bugungi global ta'lim jarayonlarida ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Har bir davrda tarbiya masalasi jamiyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq bo'lganidek, hozirgi zamon ta'lim tizimi ham bu merosdan ilhom olib, insonni nafaqat bilimli, balki ma'naviy barkamol, axloqiy toza va ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllantirishga qaratilishi lozim.

Adabiyotlar

1. Al-Farabi, A. N. (1993). *The Virtuous City: Al-Madina al-Fadila*. Oxford University Press.
2. Beruni, A. R. (1958). *Selected Works on Education and Philosophy*. Tashkent: Fan Nashriyoti.
3. Ibn Sina. (1980). *Donishnoma-i Alai*. Tehran: Markaz Nashr Doneshgahi.
4. Navoiy, A. (1991). *Mahbub ul-qulub*. Tashkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va San'at nashriyoti.
5. Avloniy, A. (1992). *Turkiy guliston yoxud axloq*. Tashkent: O'zbekiston.